

KİTAP TANITIMI
BOOK INTRODUCTION

“AZERBAJYCAN PETROLÜ DÜNYA SİYASETİNDE” ADLI ESER*

The Book Named “Azərbaycan Nefti Dünya Siyasətində”

(Yazar: Azərbaycan Cumhurbaşkanı İlham ALİYEV)

Hazırlayan: Murteza HASANOĞLU**

Tarihi ipek yolu üzerinde yer alan Azerbaycan bölgede ekonomik, kültürel, siyasi bir güç olarak ön plana çıkmaktadır. Zengin yer altı kaynaklarıyla birlikte hem ulusal hem de uluslararası arenada ismini duyurmuştur.

Azerbaycan’daki petrole ait kayıtların en eskisi 7. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu tarihten itibaren, çeşitli amaçlarla insanların hayatlarında varlığı devam eden petrolün önemi artarak günümüze kadar gelmiştir. Önce Çarlık Rejimi, daha sonra Sovyet tahakkümü altında bir sanayi kolu olarak dünya pazarına açılan Azerbaycan petrolü, bağımsızlıktan sonra da ülkenin ekonomik olarak temel direklerinden birini teşkil etmiştir. 1994 senesinde Haydar Aliyev’in girişimleriyle imzalanan “Asrın Anlaşması” ile Azerbaycan petrolü dünya pazarına açılmış bölgedeki petrol stratejisi tamamen Azerbaycan Devleti’nin eline geçmiştir. Yirmi Eylül 1994’te Azerbaycan’da tarihsel bir olay meydana gelmiştir. Dünyanın yedi ülkesine mensup olan on bir büyük petrol şirketi bir araya gelerek bir konsorsiyum oluşturmuşlar ve Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile Hazar Denizi’nin Azerbaycan bölümündeki Azeri, Çırağ ve Güneşli yataklarının ortaklaşa işletilmesi hakkında bir anlaşma imzalamışlardır. “Yüzyılın anlaşması” olarak isimlendirilen bu anlaşma, dünyada geniş bir yankı yapmıştır. Bu anlaşmanın gerçekleştirilmesi için Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi kurulmuştur. 2003 senesinde Azerbaycan cumhurbaşkanı seçilen İlham Aliyev de Haydar Aliyev’in petrol siyasetini yürütmüş bu konuda çeşitli çalışmalarda bulunmuştur.

“Azərbaycan Nefti Dünya Siyasətində (Azerbaycan Petrolü: Dünya Siyasətinde)” isimli kitap 1997 yılında İlham Aliyev tarafından yazılmıştır. Bakü’de Azerbaycan Neşriyat yayınları tarafından basılan kitap, Azerbaycan’da petrolün önemini anlatan nadir çalışmalardan biri olmuştur.

“Azerbaycan Nefti Dünya Siyasətinde” kitabı fiziki olarak 78 sayfadan, 10 bölümden ibarettir. Umumi okuyucu kitlesi dikkate alınarak hazırlanan kitap ve anlaşılır dilde yazılmıştır. Kitap bilimsel olarak kronolojik metotlara uygun şekilde ele alınmıştır. Petrol’ün tarihsel gelişimi, bu gelişime istinaden Azerbaycan’ın değişen sosyo-ekonomik yapısı ve uluslararası ilişkilerde Azerbaycan’ın politik durumu açıklanmıştır.

“Okuyuculara” adlı birinci bölüm konuya giriş mahiyetinde genel bilgilerle bir sonraki bölüme hazırlık yapmaktadır. Bu bölümde Bakü’nün tarihi coğrafi, ekonomik ve kültürel düzeyde kısaca anlatılmış ve kitabın ana temasını oluşturan 19 ve 20. Yüzyılların neden seçildiği açıklanmıştır. Bu bölüm, kitapta yer alan kısımların genel olarak izah edildiği, okuyucuların derin bilgiye hazırlanıldığı, çeşitli örneklerle Azerbaycan’ın ekonomik durumunun haritasının çizildiği, bu ekonomik duruma

* DOI: 10.34189/asyam.4.2.008

** Doç. Dr., Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Başkanlığına Bağlı Devlet İdarecilik Akademisi Öğretim Üyesi, m.hasanoglu@yahoo.com.tr

istinaden Azerbaycan dış siyasetinin hangi şekilde geliştiğinin vurgulandığı giriş bölümü olarak karşımıza çıkmaktadır (s. 4-8).

“Bakü-Hadiselerle zengin Şehir” adlı bir sonraki bölüm 19. Yüzyılda hususi olarak 19.yüzyılın ikinci yarısında Bakü’nün geçirmiş olduğu içtimai dönüşümü konu edinmektedir. Los Angels, Texas gibi petrol şehirleriyle mukayese edilen Bakü, çeşitli petrol firmalarına da ev sahipliği yapmıştır. Bu bölümün ayırt edici hususiyetini dünya genelinden çeşitli araştırmacılar ve gazetelerden örnekler verilerek Bakü gözler önüne serilmiştir. Petrol ile yaşanan gelişim ve ortaya çıkan zengin kesimin altı çizilmiş, Bakü’nün Bibiheybet, Surahani, Karaşehir, Balahani, gibi petrol bölgeleri anlatılmıştır. Bu bölgelerde yaşanan demografik değişikliklere de değinilerek şehrin kültürel gelişimi de anlatılmıştır. 1905 senesinde Ermeniler tarafından başlatılan saldırgan tutum, Azerbaycanlılara karşı yapılan zulüm bu bölümün son kısmını teşkil etmektedir (s. 9-13).

“Azerbaycan Petrol Sanayisinin İnkışafı” adlı üçüncü bölüm 1872 -1920 yılları arasında Azerbaycan’da petrol sanayisinin gelişim sürecini anlatmaktadır. Petrol ile kömür kıyaslanarak sanayi içerisinde kullanım oranı yıllara bölünerek verilmiştir. Kuyulardan çıkarılan petrol miktarı da belirtilen yıllar kapsamında açıklanmış ve bu gelişimden elde edilen ticari kazanç yansıtılmıştır. İstatistiksel veriler, Amerika, Avrupa ve Çarlık içerisinde bulunan diğer şehirlerle mukayese edilerek verilmiştir. Bu bilgilere ek olarak gelişen petrol sanayinin Bakü simasını nasıl etkilediği, taşımacılık alanında hangi faaliyetlerin yapıldığı (raylı sistem gibi) açıklanmıştır. 19. Yüzyılda yaşanan petrol patlamasına binaen Bakü’ye olan uluslararası ilgi artmış ve uluslararası firmalar Bakü’ye gelmeye başlamıştır. Bölümün devam eden hissesinde Nobel gibi yabancı, Zeynel Abidin Tağıyev gibi yerli petrol girişimcilerinden bahsedilmiştir. Bölümün sonuna doğru tüm veriler tablolaştırılarak, Bakü’nün petrol çıkarılan bölgeleri nezdinde ele alınmıştır (s. 14-31).

“Azerbaycan’da Petrol İşleme Sanayisinin Kuruluşu” başlıklı 4. Bölüm Azerbaycan’da petrol sanayisini destekleyici bir diğer bölümdür. Petrolün teknik olarak işlenişi, kalite kontrol durumunun ortaya çıkışı, teknik teçhizatlarına Bakü’ye gelişi ile alakalı bilgiler açıklanmıştır. Yabancı yatırımcılar aracılığı ile ortaya çıkan petrol fabrikaları ve faaliyetleri bu bölümde detaylandırılmıştır. Moldenhauer ve Eyxler gibi isimlerin petrolün işlenmesi için aldığı kararlar, petrolün hangi amaç doğrultusunda kullanılacağı ve diğer petrol imalatındaki gelişimlerin altı çizilmiştir. Bakü petrolünün dış pazarda hangi ülkelerde satıldığı bölümün devamında dile getirilmiştir. Petrol sanayisinin ortaya çıktığı ilk yıllarda koyulan vergi ve bu verginin sanayi üzerine etkisi detaylı şekilde ele alınmıştır. Bölümün sonunda ise Abşeron’da ve Bakü’de bulunan petrol sanayine ait üretim istatistikleri verilmiştir (s. 32-36).

“Petrol Ticaretinin İnkışafı ve Bakü Petrol Nakli” kitabın beşinci bölümünü oluşturmaktadır. Bölümün girişince el ve makine ile açılan kuyuların yıllara dağılımı verilmiştir. El kullanımı zamanla azalırken, petrol sanayinde makine kullanımı giderek artmıştır. Nobel kardeşlerin Bakü petrol sanayisinde edindiği yer açıklanmıştır. Bölümün devam eden kısmında petrol taşımacılığı için kurulan boru hattı ve demiryolu faaliyetleri açıklanmış, bu yapılanların Bakü petrol ticaretine etkisi açıklanmıştır. Özellikle boru hatları ve demir yolu çekildikten sonra ekonomik olarak kazanlar ve taşınan petrol miktarı istatistiksel olarak bölümde anlatılmıştır. 1883 yılında Bakü – Batum Transkafkasya demir yolunun açılması taşımacılık alanındaki gelişmelere örnek olarak verilmiştir. Taşımacılık alanında yaşanan her türlü gelişim, Bakü petrolünün dışarıya ulaşımına neden olurken, kazanç olarak geri dönmüş ve Bakü’nün dönüşümüne etki etmiştir. Bu hususta Bakü petrolü Amerika ve Almanya petrol sanayisi ile mukayese edilmiş ve üretim miktarı verilmiştir (s. 37-46).

19. yüzyıl beraberinde birçok yenilik getirmiştir. Petrol sanayisinde yaşanan atılım sosyal ve ekonomik hayata tesir etmiş, bunu paralel olarak kapitalizm filizlenmeye başlamıştır. Kitabın altıncı bölümü olan “Azerbaycan Petrol Sanayisinin İnhisarları” kısmında ortaya çıkan zengin zümre anlatılmıştır. Ekonomi gücü elinde bulunduran bu zümre, yabancı ve H.Z. Tağıyev, M. Nağıyev, Ş. Esedullayev, M. Muxtarov gibi yerli isimlerden oluşmuştur. 19. Yüzyılın ortalarından itibaren petrol sanayisinde iştirak eden Azerbaycanlıların sayısı diğer etnik gruplara nazaran daha fazla iken, yüzyılın sonuna doğru bu oranın Azerbaycanlıların aleyhine olacak şekilde değiştiği bölümde detaylıca ifade edilir. Hacı Zeynel Abiden Tağıyev, Musa Nağıyev, Şemsi Esedullayev, Murtuza Muxtarov gibi milli duygulara sahip zenginlerin Bakü ve Bakü’de yaşayanlar için yaptıkları anlatılmış, onların aracılığı ile

Bakü’de kurulan ekonomik düzene yer verilmiştir. Bölümün sonlarına doğru yabancı petrol yatırımcıları ile 20. Yüzyılın başında gerçekleştirilen anlaşmalara değinilmiş ve petrol hasılatları verilmiştir. Uluslararası şirketlerin Bakü’ye gelmeleri tarihsel perspektifte izah edilmiş ve bu gelen şirketlerle ortaklık imzalayan Bakülü iş adamlarından örnekler verilmiştir. Ermeni Q. Gülbenkyan bunlardan biri olarak görülür ve devam eden bölümde Gülbenkyan’ın faaliyetleri detaylandırılır (s. 47-54).

Kitabın yedinci bölümünü “Azerbaycan Petrol Sanayisinde Harici Kapitalin Rolü” oluşturmaktadır. Bu bölüm bir önceki bilgilerin de teyit edildiği, yeni olarak Azerbaycan’da yaşanan kapitalist gelişimden sonra ülkeye giren paranın bahsedildiği bölümdür. Devlet kontrolünde olan petrol, üzerindeki baskın kalkması sonrasında yeni bir yola girmiştir. Özelleştirilmeye açılmasından sonra Bakü uluslararası şirketlerin odak noktasına gelmiştir. Yatırımların Bakü üzerinde toplanması, Bakü’ye varsılık getirmiştir. Bu bölümde İngiliz, Fransız, Amerikan girişimcilerin Bakü petrol sanayisine nüfuz etmek için bıraktıkları kapital açıklanmıştır. Bu yatırımlar neticesinde etnik olarak Azerbaycanlı zenginlerin dirençleri, konumları ve nihayetinde dönüşümleri verilmiştir. 19. Yüzyılın sonuna doğru yabancı yatırımcıların katılımı ile banka kurma fikirleri tartışılır olmuştur. Rusya’nın da gözetimi ve teşviki altında olan bu yatırımlar olumlu karşılanmıştır. Bu bölümün devam eden hissesinde Bakü’de yapılan ya da yapılması planlanan ekonomik değişimler anlatılmıştır. Bu süreçte Rusya’nın yabancı şirketler arasında kendi menfaatleri doğrultusunda payını arttırmaya çalıştığı inkâr edilemez. Rusya’nın ön plana çıkması, Balahanı, Sabuncu, Ramana, Surahanı, Bibiheybet gibi Bakü’nün petrol bölgelerinde Rusya’nın menfaatleri doğrultusunda adım atması izah edilmiştir. 20.yüzyılın başlarında, 1.Dünya Savaşı öncesinde Bakü’de bulunan üç ehemmiyet arz eden petrol şirketi olarak Oil, Shell ve Nobel Kardeşler kitabın bu bölümünde açıklanmıştır. Bu şirketlerin savaş öncesinde ve savaş sonrasındaki durumu karşılaştırılarak verilmiştir (s. 55-63).

Kitabın sekizinci bölümü “Azerbaycan Petrol Sanayisinin Gelişiminde 9 Şubat 1890 Tarihli Kanunun Önemi” adlı hisseden oluşmaktadır. Bakü petrol sanayisinin umumi ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yürürlüğe konulan bu kanun ile petrol yataklarının işlenmesinin ve petrol alanlarının genişletilmesinin önünün açıldığı dile getirilmiştir. Bölümün sonunda 20 Şubat 1891 tarihinde Abşeron yarımadasında toprakların köylülerden alınarak devlet kontrolüne geçmesi için 11 maddelik esas kararlar verilmiştir. Bunlara ek olarak 19.yüzyılın sonunda Bakü’de kurumların elde ettiği bazı topraklar da örneklerle açıklanmıştır (s. 64-65).

“Bir Bölümü Bakü Devlet Emlak İdaresinin, Diğer Bölümü İse Kafkas Dağ-Maden İdaresinin Kontrolü Altında Bulunan Petrol Hazine Topraklarına Sahip Olma İşindeki İkili Siyaset” adlı kitabın diğer bölümünde Bakü’deki iki kurumun toprak siyaseti anlatılmıştır. Bakü petrol hazine topraklarının iki idare arasında bölündüğü, bu iki kurumun birbiriyle alakasının son derece az olduğu, bu alakaların azlığından dolayı ortaya çıkan sorunlardan bahsedilmiştir. İkili siyasetin neticesi olarak yerli halk çeşitli sorunlarla karşılaşmış bu da bölümde anlatılmıştır (s. 65-66).

“Petrol Sanayisi Hakkında Kaidelerin Kodlaştırılması: 3 Haziran1892 Tarihli Kanun,” “Toprak Meselesi Üzerine Tedbirler” 17 Haziran 1912 Tarihli Yeni Petrol Kanunu ve Onun Umumi Mezmunu” “Müzayedeler Hakkında Kanun” “Keşif Kanunu” “Petrol Topraklarının Müsaderesi Hakkında Kanun” “Petrol Topraklarının Müsadere Usulleri ve Şartları Hakkında Yeni Kaideler ve Onların 20 Şubat 1891 Tarihli Kaidelerden Farkları” gibi alt başlıklar ile kronolojik olarak Bakü ve etrafında petrol ile bağlı bölgelerde resmi organlar aracılığı ile yürütülen siyaset açıklanmış ve bu siyaset neticesinde alınan kararlar verilmiştir. Kronolojik olarak, zaman ve mekandaki değişikliğe paralel olarak bir önceki kararlarda yaşanan değişim gösterilmiştir (66-72).

“Elle Petrol Hasılatı (Eski Usul)” adlı bölüm kitabın dokuzuncu kısmını oluşturmaktadır. Makine kullanımının yaygınlaşmasına istinaden geleneksel yöntemlerin terk edildiği bir önceki bölümlerde açıklanmıştı. Petrol fiyatlarında yaşanan artış, el usulünü tekrar gündeme getirmiştir. Bu metodun artışı, uygulanışı ve süreç içerisindeki değişimi bu bölümde açıklanmıştır. Bunun yanı sıra petrol hasılatında bu metodun kullanımının zorlukları ve neticesinde oluşan sorunlardan da bahsedilmiştir. Bölümün sonunda petrolün elle çıkarıldığı topraklar hakkında malumatlar verilmiş e bu toprakların ayrı ayrı arazilere bölünüşünü gösteren cetvel eklenmiştir. Azerbaycan, bugün dünyada petrolün endüstriyel olarak üretiminde önde gelen bir ülke olduğu gibi; denizin derinliklerinde de

petrol yataklarının keşfedilmesinde ve onlardan yararlanılmasında ilk adımları atan bir ÷lke olmuştur. Hazar Denizi'nde 1949 Kasım'ında yani bundan 48 yıl önce ilk petrol kuyusu açılmış ve böylece Hazar Denizi'nde petrol üretimine başlanmıştır. Uluslararası alanda Azerbaycan'ın saygınlığı her geçen gün artıyor. Dünyanın gelişmiş ÷lkeleri Azerbaycan'la iş birliğinin önemini sürekli ifade ediyorlar.

Kitabın son bölümü “Bibliyografya”dan oluşur. Araştırma yapılırken yararlanılmış eserler bu kısımda verilmiştir.